

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇILDIR SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU*

*Oktay KIZILKAYA***

ÖZET

Çıldır ve çevresi, 1578 senesinde Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Merkezi Ahıska olmak üzere Çıldır Eyaleti kurulmuştur. 1578'den 1844 yılına kadar Osmanlı'nın önemli eyaletlerinden biri olmuştur. 1845 yılından itibaren Sancak Statüsüne dönüştürülmüş ve Erzurum Vilayetine bağlanmıştır. Sancak statüsüne dönüştürülmesinin sebebi 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Çıldır Eyaleti'nin topraklarının önemli bir bölümünün Rus istilasına düşmesidir. Rus istilasına uğramayan topraklarının vergi gelirinin bir eyaletin vergi gelirin e eşit olmamasıdır. Eyaletin merkezi olan Ahıska'nın da Rus istilasına uğraması sancak statüsüne dönüştürülmesinde etkili olmuştur. Çıldır Sancağı 1845'te kurulduğunda merkez olarak Oltu Kazası seçilmiştir. Sancağın on kaza ve nahiyesi bulunmaktaydı. 1288 (1872)Erzurum Salnamesi'nde sancağın sahip olduğu köy sayısı 584 idi. Genel nüfusu 45.064 olup bu nüfusun 43.189'u Müslüman, 1.875'ini ise Müslüman olmayanlar oluşturmaktaydı.

Sancak genelinde tımar toprakları yaygın olup bu toprakların kullanımı bazı şahısların uhdesinde bulunmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, tımar topraklarının kaldırmaya başladığında sancakta bazı huzursuzluklar yaşanmıştır. Çıkan huzursuzluklar, tımar sahiplerinin bir kısmının maaş karşılığında emekli edilmesi, işe yarayan ve sağlıklı olanlarında maaşlı zaptiye askeri olarak görevlendirilmesiyle ortadan kaldırılmıştır.

Çalışmada, incelenen konulardan bir diğeri Çıldır Sancağı'nda uygulanan vergi sistemi ve alınan vergi miktarlarıdır. Vergi alımı esnasında yaşanan sıkıntılar ve çözümünün ne şekilde yapıldığı incelenmiştir. Sosyal hayatın önemli unsurları olan dini, askeri, eğitim ve diğ er kurumların rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında sosyal hayatta yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler ışığında adalet ve asayiş uygulamalarına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çıldır Sancağı, Erzurum Eyaleti, Vergi, Asayiş, Yurtluk ve Ocaklık.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

THE SOCIO-ECONOMIC STATUS OF THE CILDIR SANJAK IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

Çıldır and its surrounding area was conquered by the Ottomans in 1578. The Çıldır Province with Ahıska as its capital, was established. It had been one of the important Ottoman Provinces from 1578 to 1844. Its status was transformed into "sanjak" in 1845 and became a part of the Erzurum Province. The reason of the status downgrade to Sanjak was the Russian invasion of most of its territory as a result of the 1828-1829 Ottoman-Russian War. The uninhabited territories' tax revenue was not equal to that of a province. The Russian invasion of the Province capital Ahıska, was also influential in its status downgrade to a sanjak. When the Çıldır Sanjak was established in 1845, Oltu District was selected as the capital. The Sanjak had ten districts and sub-districts. In the 1288 (1872) Erzurum Annual, the Sanjak had 584 villages. Its general population was 45,064; 43,189 of which was Muslim, and 1,875 was non-Muslim.

Fief (timar) lands were widespread across the Sanjak, the use of which were in the responsibility of some individuals. This is why some unrest occurred when the fief system was began to be abolished. This unrest was eliminated by retiring some fief-holders with pension, and employing others, who were more useful and healthy, as salaried securityman (zabita).

Another topic, which was examined in this study, is the application of the tax system and the amount of taxes collected in the Çıldır Sanjak. The problems in tax collection and their solutions were investigated. The role of religious, military, educational and other organizations, which were important elements of the social life, were tried to be explained. Other than these, justice and security practices in the light of positive and negative developments in the social life were emphasized.

Key words: Çıldır Sanjak, Erzurum District, Tax, Security, Yurtluk and Ocaklık

GİRİŞ

Çıldır Sancağı'nın bulunduğu bölge, Osmanlı Devletine geçmeden önce Safevi Devleti'nin yüksek hâkimiyeti altında bazı Gürcü prensleri tarafından idare edilmekteydi. Ancak bölge üzerinde XVI. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlılar ile Safeviler arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmakta, bu durum devamlı surette gerginlik ve çatışmalara neden olmaktaydı. Bölgenin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçiş süreci, Şevval 985 (Aralık-Ocak 1577) tarihinde Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın, padişah katına bir arz göndermesiyle başlamıştır. Hüsrev Paşa gönderdiği arz da Acem(Safevi) ülkesi şahı olan Tahmasb oğlu II. İsmail'in öldüğünü, yerine kör olup gözleri görmeyen Muhammed Hüdabende adındaki kardeşinin şah olduğunu(24 Aralık 1577) bildirmiş, bu fırsatın kaçırılmamasını isteyerek, tam düşmandan öç alınma zamanıdır, diye de eklemiştir. İran'daki durum, padişaha arz edilince, vakit kaybetmeden sefer hazırlıklarına başlanılmasını ve serdar atanmasını istemiştir. Vezir-i Azam Mehmet Paşa'nın bazı sakıncaları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ihativa eden itirazlarına rağmen Safevi Ülkesine sefer açılmıştır.¹ Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun İlk hedefi Kafkasya Bölgesi olmuştur. Ardahan'dan bölgeye giren Osmanlı Ordusu ile Tokmak Han komutasındaki Safevi Ordusu arasında ilk büyük savaş, 6 Cemaziyelahir 986'da (M. 9 Ağustos 1578) Çıldır'da meydana gelmiştir. Osmanlı Ordusu üstün gelmiş, Safevi kuvvetleri dağılmıştır. Zaferin akabinde Osmanlı Ordusunu durduracak bir kuvvet kalmayınca Gürcistan'ın alınması kolay olmuştur.² Böylece, 1578'de başlayan Osmanlı-Safevi Savaşı, 1590 yılına kadar sürmüştür. Bu zaman zarfında Osmanlı Devleti, Kafkasya Bölgesi'nde hâkimiyetini tesis etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İran ve Kafkasya bölgelerine hâkimiyet tesis ettiği 1578-1579 yılları arasında Çıldır Bölgesi de (Kuzeydoğu Anadolu-eski Atabekler Yurdu) Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra bölge, idari olarak bir eyalet haline dönüştürülmüş ve beylerbeyliğine Müslüman olan Gürcü prenslerinden Mustafa(Minuçehr) atanmıştır.³ Mustafa'nın kardeşi Greguvar'da Osmanlı hâkimiyetini tanıyıp itaat edince, kendisine Oltu Sancağı verilmiştir.⁴ Atabekler Yurdu üzerinde Çıldır Eyaleti ilk kurulduğunda, Arpalı, İmirhev, Ardanuç, Çaçarak Aspinze ve Ude olmak üzere altı sancaktan oluşurken, 1582 'de yapılan yeni bir idari düzenleme ile Livane Sancağı'nda Çıldır Eyaletine bağlanmıştır. Eyaleti, kurulduğunda merkezi Ahıska idi. 1596'da Çıldır Beylerbeyi Hızır Paşa, Ahıska'da ikamet etmekteydi.⁵ Çıldır Beylerbeyliği kuruluşunda yaklaşık otuz yıl (1609) sonra, paşa sancağı ile birlikte on dört sancağa sahip olup bu sancaklardan dördü yurtluk ve mülkiyet yoluyla tasarruf olunurdu.⁶ Çıldır Beylerbeyliği sınırları zamanla ve ihtiyaç doğrultusunda da genişletilmiştir. XVII yüzyıl'a(1630-1631) ait bir tevcihat defterinde, Çıldır Beylerbeyliği'nin on beş sancağı olduğu ve "Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska" kaydı bulunmakta olup Şah Gümrah'ın mutasarrıfı altında bulunduğu kayıtlıdır.⁷ 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'ne göre Çıldır Eyâleti, "Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska, on üç sancaktır. Üç sancağı yurdruk ve ocaklıktır. Ma'dası umerâ-yı Osmaniye tasarrufundadır. Sancakları şunlardır: Livâ-yı Oltu, Ardahan-ı Büzürk, Hartos, Erednevuc, Posuthu, Mahcil, Şavşad, Pergerek"⁸ şeklinde kaydedilmiştir.

Çıldır Eyaleti, XVII. yüzyılın son çeyreğinde (1682–1700) yirmi iki sancaklık bir eyalet konumunda olup bu sancaklardan, on beşi ocaklık veya yurtluk olarak tasarruf olunmaktaydı. 1717–1730 dönemine ait bir tevcihat defterinde, yirmi sancak kaydedilmiş olup bunlardan altısı ocaklık olarak idare edilmekteydi. 1740 yıllarına ait diğer bir tevcihatta ise on beş sancağı olup

¹ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, (Haz.) Bekir Sıtkı Baykal, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 34-35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım)**, TTK Yay., Ankara 1988, s.57-58.

² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım)**, s.58-59; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, İstanbul 1953, s. 524-525.

³ Mehmet İnbaşı, "XVIII, Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: VII, Sayı:1, (2006), s. 77.

⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım)**, s. 59.

⁵ Kâtip Çelebi'nin "Cihannümâ" adlı eserinde; "Çıldır Cenklerde harab olmağla Ahıska'ya ilhak edüb müstakil bir eyalet etmişler. Hududu şarkı Kars cenûbu Çıldır ve garbı Cebel-i Gürcistan şimali Tiflis ve sancakları bunlardır: Acara, Ardanuç, Ardahan-ı Büzürk, Ardahan-ı Küçük, Sevka/Soka?, tabi Oltu, Petkerek Ocaklıktır. Penek, Posthov, Tavuker, Çıldır, Haçrek, Hartos, Şavşad ocaklıktır. Göle, Livane ocaklıktır. Mahcil nisf-ı Livane ocaklıktır. Mamervan, Ahılkelek, Taralet?.....Ahıska hala taht-ı vilayettir", şeklinde yer almaktadır. Feridun M. Emecan, "Çıldır Eyaleti", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt.8, İstanbul 1993, s.300-301; İnbaşı, "XVIII, Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s.78-79;

⁶ İnbaşı, "XVIII, Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s.78; Çıldır Beylerbeyliği Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcistan'ın bir kısmını ihtiva etmekte olup burası Osmanlı fethinden önce Gürcüleşmiş Kıpçak kökenli Atabekler yurdunu ihtiva eden topraklar üzerinde kurulmuştur. Çıldır/Ahıska Eyaleti ilk kurulduğunda, Ahıska, Altunkala, Ersıkha, Cicerek, Asıtın?, Hirtos, Ahakelek, Çıldır(merkezi Rabat-Yenikale), Bedre(Azğur), Büyük Ardahan, ile Küçük Ardahan olmak üzere on bir sancaktan oluştuğunu kaydetmektedir. Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.525-526.

⁷ İnbaşı, "XVIII, Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s. 79.

⁸ **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**, (Haz.)Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 36.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

tamamı ocaklık olarak kaydedilmiştir. 1750–1800 yıllarına ait deftere göre, Çıldır Eyaleti'nin sancak sayısı yirmi bir olup bunlardan Nısf-ı Livane ve Pertekrek, Machel, Acara-i Ulyâ, Acara-i Süflâ ve Estize sancakları ocaklık, Penek Sancağı ise malikâne olarak kaydedilmiştir.⁹ Yine XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Çıldır Eyaleti dokuz yüz bin akçe hassa sahip olup zeamet ve tımar sayısı 1.304 idi.¹⁰

XIX. yüzyılın ilk otuz yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşlarında(1806-1812, 1828-1829) bölge, Rus hücumu ve istilalarına maruz kalmıştır. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Çıldır Eyaleti için bir yıkım olmuştur. Savaşı sona erdiren Edirne Antlaşması(1829) ile eyaletin merkezi olan Ahıska dâhil olmak üzere kuzeyde bulunan ve önemli sancakları olan Ahalkelek, Hırtıs, Azgur, Koblıyan, Rus hâkimiyetine bırakılmıştır.¹¹ Çıldır bu savaştan sonra hem insan hem de gelirleri bakımından, Kars Eyaleti'nde olduğu gibi vezir payesine sahip bir yöneticiyi kaldıramayacak seviyeye gelmiştir.¹² Çünkü topraklarının önemli bir kısmını yitirdiği gibi önemli ölçüde insan unsuru da savaş esnasında bölgeyi terk etmişti. Rus hâkimiyetine düşen bölgede Müslüman ve Türk unsurlar yoğun olarak Osmanlı hâkimiyetinde olan topraklara göç etmiş ve büyük bir perişanlık yaşamışlardır.¹³

Çıldır Sancağı'nın İdari Yapı

Çıldır Eyaleti, merkezi Ahıska ve önemli sancaklarını yitirdikten sonra geriye kalan toprakları idari olarak merkezi Oltu Kazası olmak üzere, sancak statüsüne dönüştürülerek, Erzurum Eyaletine bağlanmıştır.¹⁴ Çıldır Sancağı, Tanzimat'ın ilanından 1845'e kadar her ne kadar eyalet olarak varlığını sürdürmüş ise de gerek sahip olduğu nüfus gerekse gelirleri bakımından bir eyalet vasfını taşımamaktaydı. Bu nedenle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde üst derece vezir rütbesinde beylerbeyiler tarafından yönetilen Çıldır, bu savaştan sonra daha düşük dereceli yöneticiler tarafından idare edilmeğe başlanmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'nda sonrada yapılan idari düzenleme ile eyalet adının terk edilerek vilayet teşkilatı kurulurken Çıldır Eyaleti lağvedilerek bir alt yönetim birimi olan sancak statüsüne dönüştürülmüş ve kaymakam payeli yöneticiler atanmaya başlamıştır. 1288(1871-1872) Erzurum Salnamesine göre sancağın merkezi Oltu Kazası olmak üzere, Ardahan, Namervan, Ardanoç kazaları ile Penek, Tavusker, Göle, Posof, Çıldır ve Şavşat ise nahiyelerini oluşturmaktaydı.¹⁵

Tanzimat-ı Hayriye döneminde yeniden şekillenen Çıldır Eyaleti, sancak idari yapısında, sancağın geneli Mutasarrıfın, kazaları müdürün, köyleri ise muhtarların idaresinde bulunuyordu. Sancağın yönetiminde liva idare, liva temyiz ve belediye meclisleri önemli yer tutmaktaydı. Sancağın yönetiminde mutasarrıfa yardımcı olmak üzere naip, müftü, muhasebe ve tahrirat müdürü

⁹ İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s. 82.

¹⁰ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s.19.

¹¹ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 549; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt; V, TTK Yay., Ankara 1988, s. 120.

¹² Bu Rus istilasından Kars, eyalet vasfını yitirmiştir. Çünkü ahalisinin büyük bir kısmı Anadolu'nun iç bölgelerine göç etmiştir. Bu göç neticesinde tarım arazilerini işleyecek nüfus kalmamış ve üretim önemli oranda düşmüştür. Bunun doğal neticesi olarak da Kars'ın vergi gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Kars'a vezir rütbesine sahip bir kişi yönetici olarak atandığında pek memnun kalmıyor ve en kısa sürede geliri iyi olan yerlere gitmek için büyük gayret sarf ediyordu. Bu nedenlerle Kars, 1833 yılından itibaren eyalet yerine bir sancak merkezi olarak işlev görmeye başlamıştır. Yönetici olarak da ikinci derecede vezirler atanmaya başlanmıştır. Osman Ersoy, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", Ankara Üniversitesi DTCF, **Tarih Araştırmaları Dergisi II**, (1964), ss. 239–247.

¹³ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 549-550.

¹⁴ BOA. MVL. 230/20. (25.Z. 1265); BOA. MVL. 230/8. (26. Z. 1265)

¹⁵ Erzurum Salnamesi 1288, s. 144.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

diğer görevlilerdi. Bunun yanında menfaat sandığı bulunmakta olup devlete ait gelirlerin toplandığı ve halkın kredi ihtiyacını karşılandığı bir kurumdur.¹⁶

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Çıldır daha eyalet olmasına rağmen mutasarrıf unvanıyla yöneticiler atanmıştır. Bahsi geçen savaştan sonra ilk mutasarrıf olarak Ahmet Paşa tayin edilmiştir. Ahmet Paşa'nın Kars Muhafızlığı görevi de uhdesinde bulunuyordu.¹⁷ Diğer bazı mutasarrıflar, 1267'de Bican Paşa adlı birisidir, bölgeye yaygın bir şekilde Gürcü köleleri getirilip satılmaktaydı bu durumun önlenmesi ve tedbir için merkezden kendisi uyarılmıştır.¹⁸ 1269 senesinde bölgede haydutluk eden Pişmiş adı ile tanınan şakinin yakalanması vesilesi ile adı kaynaklarda geçen Feyzullah Bey,¹⁹ 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Edhem Paşa'dır.²⁰ 1284-85'li yıllarda Celal Paşa Celal Paşa'nın istifasıyla Erzurum hanedanından ve İstabl-ı Amire payelilerinden Osman Bey, Çıldır Sancağına mutasarrıf olmuştur.²¹ 1288'de Süleyman Bey mutasarrıflık makamında bulunuyordu.²²

Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak mutasarrıf, idareyi ilgilendiren her konuyu Liva İdare Meclisi'nde görüşmek ve karara bağlamak zorundaydı. Tanzimat'tan önceki dönemde olduğu gibi mutasarrıf tek yetkili değildi. 1288 Erzurum Vilayet Salnamesine göre Çıldır Sancağı'nın idare Meclisi'nin reisi Mutasarrıf Süleyman Bey olup üyeleri, Naip Mehmet Keşfi Efendi, Müftü Efendi, Muhasebeci Efendi, Tahrirat Müdürü Efendi, İstabl-ı Amire payelisi Mehmet Ali Bey, Yusuf Ziya Bey, Kirkor Ağa, Haçator Ağa'dan oluşurken kâtip olarak İsmail Efendi görev yapmaktaydı.²³ İdare Meclisi'nin yapısına bakıldığında, reis ve üyelerin büyük bir kısmı devletin resmi görevlileridir. Sivil olan Müslüman ve gayrimüslim üyelerin sancağın ileri gelen ailelerine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat'tan sonra adli idarede de değişiklikler yapılmıştır. Tanzimat'a kadar adli idare de tek yetkili mahkeme, şer'iyye mahkemeleri iken Tanzimat'tan sonra mahkemelerin çeşidi artmış ve karma mahkemeler kurulmuştur. Bu karma mahkemelerin buldukları yerlerde ahali arasında gayri Müslim unsurlar var ise onlarında temsilcileri bu mahkemeler de görev almaya başlamıştır. Mahkemeler kuruldukları yerlerde Meclis-i Temyiz-i Liva olarak adlandırılmıştır.²⁴ Çıldır Sancağı'nın H.1288 (1271-1272)'de Meclis-i Temyiz-i Liva'yı oluşturanlar, reis olarak Naip Mehmet Keşfi Efendi olup üyeleri ise Hacı Salih Efendi, Tufan Salih Bey, Mehmet Efendi, Osip Efendi, Bedros Efendi ve Kazar Ağa'dan oluşurken, meclisin temyiz kâtipliğini Ali Efendi, cinayet kâtipliğini ise Sefer Efendi yerine getirmekteydi. XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şehirlerinde modern anlamda belediye teşkilatları kurulmaya başlanmıştır.²⁵ Çıldır Sancağı'nda beledi işler bir reis başkanlığında ve üç azadan oluşan meclis

¹⁶Tanzimat Fermanı ile birlikte eyalet merkezi olan sancaklara birer vali, bir defterdar, eyalete bağlı livalara askeri komutanlardan livanın güvenliğini sağlamaları için zabita memuru (emniyet amiri), muhassıl (malmüdürü), kazalara yine birer zabita memuru, varidat memuru ve tahrirat memuru atanmıştır. Maaş olarak, valilere 75 bin, bütün muhassıllara (defterdar, malmüdürü ve varidat memurlarına) ve zabita memurlarına 7.500-10.000 arası, kâtiplere 1.500-2.000 kuruş aylık bağlanmıştır. Tanzimat'tan sonra durum yaklaşık dört yıl kadar böyle devam etmiş, ancak bağlanan aylıkların tutarı, gelirleri tükettiğinden ve hatta bazı kaza ve sancakların bütün gelirleri, giderlerine ancak yetmiştir. Bu nedenle bu sistem daha sonra değiştirilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat III-IV**, II. Baskı, (Haz: Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 293.

¹⁷ BOA. HAT. 659/32177 (29. Z. 1246)

¹⁸ BOA. A. MKT. UM. 38/92. (08. M. 1267)

¹⁹ BOA. İ. DH. 277/17404, s.4. (23 Cemaziyülevvel 1269)

²⁰ BOA. İ.DH. 335/21978, s. 9. (29. R. 1272)

²¹ BOA. A. MKT. MHM. 411/39. (02. RA. 1285)

²² Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²³ Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²⁴ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150.Yılında Tanzimat**, (Sempozyum Bildiriler Kitabı), TTK Yay., Ankara 1992, s. 23.

²⁵ Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde beledi işler kadı'nın sorumluluğunda bulunuyordu. Kadı'nın beledi sorumluluğu şehrin temizliğinin sağlanması, ticaretin sağlıklı şekilde yürütülmesi, esnafın kontrolü, çarşı ve pazarın denetimi, ürün fiyatlarının belirlenmesi (narh sistemi) ve kentin imar düzeninin gözetilmesi işlevlerinden oluşmaktaydı. Kadı bu görevleri yerine getirirken kendisine, subaşı, böcekçi başı, çöplük subaşı'sı, mimar başı gibi Yeniçeri Ocağı'na

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

tarafından yerine getirilmekteydi. H.1288'de bu meclisin reisi Mehmet Efendi olup üyeler ise Ali Efendi, Yusuf Ağa ve Bogos Ağa'dan meydana gelmekteydi.²⁶ Sancakta menfaat sandığı adıyla anılan, devlete ait gelirleri teslim alan ve ihtiyacı olanlara parasal açıdan kredi veren bir kurum mevcuttu.²⁷ XIX yüzyılın ikinci yarısında Çıldır Sancağı'nda Menfaat Sandığı'nın Sandık Emmini Hacı Sefer Efendi idi. Hacı Sefer Efendi aynı zamanda sandığın kâtipliğini de yapmaktaydı. Menfaat Sandığı'nın vekilleri Tufan Bey, Hacı Sefer Efendi, Bedros Ağa ve Haço Ağa'dan oluşmaktaydı.²⁸

Haberleşme alanında telgrafın hizmete girmesiyle bu alanda Osmanlı Ülkesinde büyük bir değişim yaşanmıştır.²⁹ Bu gelişmeden 1860'lı yıllardan itibaren Çıldır Sancağı da yararlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Çıldır Sancağı telgrafhanesinde (Oltu merkez) Müdür Mehmet Faik Efendi, muhabere memuru Cemal Efendi görevli bulunuyorlardı.³⁰

Çıldır Sancağı kuruluşundan kısa bir süre sonra Kars Sancağı ile birleştirilerek bir vilayet haline dönüştürülmesi istenmiş ise de bu konu uzun yazışmalara sebep olmuştur. Hatta Çıldır Sancağı'nın daha önce Kars'a bağlı olduğu şimdi ayrı bir sancak olarak yönetilmesinin Kars Sancağı'nın gelirlerinin düşmesine neden olduğu bu nedenle yeniden Kars Sancağı ile birleştirilmesi gerektiği Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa tarafından talep edilmiştir. Kars mutasarrıfının bu isteği meclis-i vâlâya gönderilmiş buradan da maliye nezaretine havale edilmiştir. Yapılan araştırmalarda Çıldır Sancağının bulunduğu alanın hiçbir zaman Kars'a bağlı olmadığı, Kars'tan ayrılarak kaymakamlık yapıldığına dair bir kayıta bulunmadığı bununla beraber Çıldır Sancağı'nın Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak 1261(1845)'den beri kaymakamlık olarak Erzurum Vilayetine bağlı olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen Çıldır Sancağı'nın Kars'a bağlanmasıyla Erzurum valilerinin idaredeki nüfuzlarına helal geleceği ve bu durumun yeniden ve ayrıntılı olarak düşünülmesi gerektiği bildirilmiştir.³¹ Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa iki defa Kars'ta idarecilik

bağlı kolluk kuvvetleri ve diğer görevliler yardımcı olurlardı. Ayrıca büyük kentlerin semt ve alışveriş alanlarında "ayak naibi" denilen ve kadıya vekâlet eden görevliler bulunurdu. XIX. yüzyılda bu sistem de bozulmuş Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile de kadılığın yaptırım gücü azaldığından belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkisiz kalmıştır. Kadı'nın şehirlerin belediye işlerini yapamayacak duruma gelmesi üzerine beledi işleri yerine getirmek amacıyla H.1242 (M.1826)'de çıkarılan bir nizamname ile İhtisap Nazırlığı kurulmuş ve en üst yetkilisine de "İhtisap Nazırı" unvanı verilmiştir²⁵. 1826'da Osmanlı Devleti'nde İhtisap Nazırlığına bağlı olarak taşrada "İhtisap Müdürlükleri" oluşturulmuştur. Bu müessesenin başındaki yetkiliye muhtesip adı verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde kadı'nın bulunduğu her merkezde bir de muhtesip bulundurulmaya başlanmıştır. Muhtesiplere, Osmanlı toplumunda bazen "İhtisap Emmini", bazen "İhtisap Ağası" denilmekteydi. Bkz; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisap Müessesesi)**, Bilge Yay., İstanbul 2006, s. 36-38; Mehmet Seyidanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 2.

²⁶ Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²⁷ Sandık Emmini, Devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp-veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasından mesul olan memur hakkında kullanılan bir tabirdir. M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1983, s.122.

²⁸ Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²⁹ Osmanlı Ülkesi'nde telgraf ilk defa Kırım Savaşı esnasında İngilizler tarafından kullanılmıştır. Bu savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngilizler, İstanbul-Rumeli ve Kırım arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyla önce İstanbul-Varna, sonra Varna-Kırım sahilleri arasında hat çekmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki diğer müttefiki olan Fransızlar ise savaş esnasında, Varna-Şumnu-Ruşçuk ve Bükreş üzerinden Avusturya'ya kadar bir telgraf hattı çekmeyi başarmışlardı. Osmanlılar, müttefiklerinde gördükleri bu haberleşme aracı ile tanışmış ve 13 Ağustos 1855'te Edirne-İstanbul ve Edirne-Şumnu ordu merkezleri arasında çekilen telgraf hattı ile haberleşme sağlanmıştır. İlk telgraf muhabereleleri Latin harfleri ile Fransızca yapılırken, 1861'den itibaren Osmanlıca harflerle Türkçe yapılmaya başlanmıştır. 1868'e kadar Osmanlı Ülkesi'nin belli başlı büyük kentleriyle İstanbul arasında telgrafla haberleşme sağlanabilmekteydi. 1876'da ise hemen hemen Osmanlı Ülkesi'nin her tarafıyla telgrafla haberleşme mümkün hale gelmiştir. Musa Çadırıcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 297-298.

³⁰ Erzurum Salnamesi 1288, s. 126.

³¹ BOA. A. MKT. UM. 168/6, (20. M. 1271);

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yapmıştır. Bu nedenle Kars'ta ilk mutasarrıflık dönemi olan 1844 yılında Çıldır Sancağı'nın havi olduğu bölgeyi geçici olarak uhdesine verilmiştir. Dolayısıyla paşa bu iki sancağın tekrar birleştirilmesini talep etmektedir. Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa talebinin süratle yerine getirilmesinin elzem olduğunu yoksa bu haliyle Kars Sancağı'nın perişan bir vaziyette bulunduğunu ifade etmiştir.³² Bunun yanında, Kars Sancağı'nın vilayet merkezi Erzurum'a olan uzaklığından bahseden Sırrı Paşa bu durumun yönetim açısından büyük zorluklara sebep olduğunu da belirtmiştir. Buna rağmen Kars mutasarrıfının bu isteği Erzurum Vilayetinin merkezi konumunu zayıflatacağı, hali hazırda yabancı devletlerin konsolosluk memurları, tüccarlarının tamamının Erzurum'u kendilerine merkez olarak seçtikleri, Çıldır ile Kars kaymakamlıklarının birleştirilmesi ile yabancı devletlerin yeni kurulacak vilayete de sirayet edecekleri ve bu durumun devletin güvenliğini zaafa uğratacağı vb. sebeplerle uygun bulunmamıştır.³³

XIX Yüzyılın ilk yarısında Çıldır Sancağı'nın idari bakımdan arazilerinin önemli bir kısmı yurtluk ve ocaklık olarak bazı kişilerin uhdesinde bunuyordu. 1833'ten başlamak üzere Osmanlı Devleti, devlete yük olmanın dışında bir yararı görülmeyen ve merkezileşme çabalarının bir gereği olarak tımar sistemini kaldırmaya girişmiştir. Tanzimat Fermanı öncesinde başlayan bu çalışmalar Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra hız kazanmıştır. Taşradaki yöneticiler, yurtluk ve ocaklık arazilerin düzenlenmesi amacıyla çeşitli layihalar hazırlayarak, maliye nezaretine ve meclis-i vâlâ'ya sunulmuştu. Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa, Kars ve Çıldır eyaletlerinde bulunan bu topraklara, mansure hazinesi tarafından el konulması teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi değerlendiren yetkililer, böyle bir teklifin uygulanması durumunda Erzurum-Van çevresindeki yurtluk-ocaklıklara da uygulanması gerektiğini belirtmişlerdi. Yurtluk-ocaklık toprak sahiplerinin tek geçim yolu olan bu toprakların ellerinden alınmasının sorunlara sebep olacağı kaçınılmazdı. Bu nedenle soruna neden olmamak için bu toprakların senelik gelirinin üçte ikisinin mansure hazinesine gönderilmesini, kalanının da hayat boyu şartıyla tasarruf edenlere verilmesini tavsiye etmişlerdi. Ancak tepkilerden çekinen merkezi otorite böyle bir uygulamaya ilk aşamada cesaret edememişti. Bu nedenle eski usulün devamına karar verilmişti. Yani yurtluk-ocaklıklar, sahipleri öldüğünde, eyalet valilerinin arzları ile varislerine bırakılacaktı.³⁴

1845 yılı Temmuz ayında Kars ve Çıldır'dan Tanzimat'a karşı hoşnutsuzluğun giderek arttığı haberleri alınmaktaydı. Mesela buldukları kazalarda yurtluk-ocaklık sahibi olan Tavusker Beyi Dursun, Ardahan Beyi Hasan, Posof Beyi Kamil, Göle Beyi Arslan, Mirho beyleri Osman ve Hüseyin, Ahmetpaşazade Şerif Bey, Livaneli Yusuf Bey ve Abdi Bey ortak hareket etme konusunda fikir birliğine vararak Tanzimat'ın bu uygulamasına direnmeye karar vermişlerdi. Bunların Tanzimat'ın uygulanmasına mani olmak için kuvvetlerini toplayarak hep birlikte Erzurum üzerine yürüyecekleri haber alınmıştı. Bekir Sami Paşa gerginliği ortadan kaldırmak için yurtluk-ocaklıklara dokunulmayacağına dair bunlara haber göndermek zorunda kalmıştı. Ancak Çıldır Sancağı'nın karışması devlet yetkililerini endişelendirmişti. Çıldır Sancağı'nın da karışması durumunda, Van çevresinde devam eden isyan nedeniyle iki tarafa birden müdahale için bölgedeki asker sayısı yeterli değildi. Bölgedeki karışıklıklar nedeniyle hem vergi toplanamamakta hem de askeri hareketlilik, masraflara neden olmaktaydı. Bu durum da mali sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi Çıldır ve Van'dan, 1845 Mart'ından itibaren bir akçe vergi toplanamamıştı. Erzurum Eyaleti'nin gelirleri bu masrafları karşılamaya yetmemişti.³⁵ Bu gelişmeler karşısında bölgede bir huzursuzluğa ortam yaratmamak adına uygulamaya kısa süreli ara verilmiştir. Ancak Erzurum ve

³² BOA, A. MKT. NZD. 118/99, (27. M. 1271)

³³ BOA. MVL. 230/20, (25. Z. 1265)

³⁴ Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 30 Sayı: 49, (2011), s. 82.

³⁵ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", s. 84-85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Diyarbakır vilayetlerinde tımar sisteminin kaldırılmasına 1855'te yeniden başlanmıştır.³⁶ Bu çalışmalar, Çıldır ve Kars sancaklarında da uygulamaya geçirilmiştir. Tanzimatın uygulaması olarak görülen bu çalışmalar neticesinde bölgede huzursuzluk baş göstermiştir. Uzun yıllar babadan oğla geçen tımar topraklarını artık kendi mülkleri olarak algılayan yurtluk ve ocaklık sahipleri, yeniden başlayan uygulamaya olan hoşnutsuzluklarını gösterme de gecikmemişlerdir.

Huzursuzluk, Van'da isyana dönüşmüş, Erzurum, Kars ve Çıldır'da ise hoşnutsuzluk had safhaya çıkmıştır.³⁷ Hoşnutsuzlukları gidermek amacıyla ilgili vilayet ve sancakların meclislerinde alınan kararlar maliye nezareti ve meclisi vâlâ'ya gönderilmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde, sorunun çözüm yollarından birisi olarak, tımarlılardan işe yaramayanların gelirlerinin yarısı miktarıyla emekliye sevk edilmeleri, işe yarar ve isteklilerin ise zaptiye alaylarında süvari ve piyade olarak istihdam edilmeleri istendiği, daha önce belirtilmişti. Yapılan çalışma neticesinde bu üç mahalde (Erzurum Eyaleti, Kars ve Çıldır sancaklarında) süvari ve piyade olmak üzere daimi surette kullanılacak 719 nefer zaptiye olarak belirlenmiş ve bunların bir aylık maaşları tutarının 76.510 kuruş olacağı tespit edilmişti. Tımarlı takımından olup geçici olarak zaptiye de istihdam olunanların sayısı 105 nefer olup bunların bir aylık maaşları tutarı da 12.190 kuruşa tekabül etmekteydi. Geçici olarak istihdam edilen zaptiyelerin istihdamına lüzum görülmemiştir. Bunun dışında hiç bir şekilde zaptiye istidam edilmemesi ve herhangi bir irtikâba, hileye meydan verilmemesi için ilgili yerlerin vali ve mutasarrıflarının dikkati çekilmiştir.³⁸

Böylece 1833 yılında başlayan merkezîleşme hareketinin önünde büyük bir engel olan tımarlara el konulmuştur. Bu doğrultuda, Çıldır Sancağı'nda yurtluk ve ocaklık köyleri tasarruf eden otuz beş kişinin uhdesindeki yerlere 1851'de devlet el koymuştur. Çıldır Sancağı'nda devletin el koyduğu bu yerlerin yıllık hâsılatı 126.800 kuruş olduğu tespit edilmiş, sahiplerine aylık 10.567,5 aylık tahsis edilmiştir. Yurtluk ve Ocaklıkların kesin bir kaydı bulunmadığında süreç ancak on beş yılda tamamlanabilmiştir. Bu süreçte, 1884'de Çıldır Sancağı'nda eski yurtluk ve ocaklık sahiplerine ödenen emekli maaşı 22.754 kuruş 14 paraya yükselmiştir.³⁹

Çıldır Sancağı dâhilindeki yurtluk ve ocaklık topraklar bazen birden çok kişinin ortak (şerik) tasarrufunda bulunmaktaydı. Bazen ortaklardan birisi veya bir kısmı diğerlerinin hakkını gasp etmek için fırsat kolluyor ve bu durum da huzursuzluklara sebep oluyordu. Bu gibi olaylardan birisi 1273(1856-1857) yılında yaşanmıştır. Ali ve Mehmet Beyler ile diğerlerinin ortak kullanımında olan yurtluk ve ocaklık topraklarına karşılık olmak üzere kendilerine maaş bağlanması gerekiyordu. Bunların ortak tasarrufunda olan yerler Keskim ve Salahor adlı karye ve daha başka yerler bulunuyordu. Bunlara, hazinece defter harçları dışında olmak üzere maaş bağlanmıştır. Mehmet ve Ali Beyler, Livane Kazası'ndan altı yüz kadar asker toplayarak Kars'ta savaşta buldukları bir sırada Selahor'da mutasarrıf oldukları toprakların diğer ortakları, Mehmet Dursun, Süleyman, Yusuf Tayyar, Murteza Abdullah, Mustafa ve Hamza beylerin İstanbul'a giderek verdikleri ifadeler ve Lazistan Meclisi'nin defterli mazbatasına istinaden kendilerine 7.245 kuruş maaş tahsis ettirmişlerdir. Ancak Mehmet ve Ali Beyler, kendileri dışında diğer ortakları olan Salih, Süleyman, diğer Mehmet, Galip, Osman, Hasan Dursun ile diğer ortaklardan bazılarının vefat etmiş olduklarından, haber verilen diğer Osman ve diğer Ali Beylerin mutasarrıf oldukları köylerden hisselerine düşen hâsılattan senelik 43.471 kuruş 10 para, aylığı da 3.622,5 kuruş 5 para düşmektedir. Yine Salahor hassı mutasarrıflarından Mehmet Dursun, Süleyman Sani, Yusuf Tayyar, Medet Mustafa ile vefatları haber verilen Hamza Yusuf ve Murtaza Abdullah Beyleri'nde hisselerine senelik 43.471 kuruş 10 para düşmesine rağmen bahsi geçen kişilerden Mehmed

³⁶ H. Veli Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, Sayı: 12, (2001), s. 83.

³⁷ Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", s. 84.

³⁸ BOA. İ. MVL. 143/4008-s. 1-2, 27. Recep 1265, (18 Haziran 1849)

³⁹ Gencer, "Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", s. 90-91.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Dursun, Yusuf Tayyar ve Süleyman Sani beyler başka başka berat ile nizama aykırı olarak uhdelere almışlardır. Kendileri bölgenin sözü geçen ailelerinden olduğundan bunların uygunsuzluklarının ve haksızlıklarının durdurulmasının ancak padişah tarafından sağlanabileceği bildirilmektedir. Vefat eden kimselerin haklarının çocuklarına iade edilmesini ve daha önce hâsılâtın taksimi nedeniyle ortaklardan bazılarının almış olduğu fazla meblağın gerçek sahiplerine verilmesini talep etmişlerdir.⁴⁰ Bu talep İstanbul'a ilgili kurumlara arz edilmiştir. Burada yapılan araştırma neticesinde şikâyet konusunun gerçekliği ortaya çıkmış yapılan yanlışlıktan geri dönülmüştür. Bu suretle Çıldır Sancağı'nda idari anlamda önemli bir sorun, devletin ve tımar sahiplerinin özverisi ve cesareti sayesinde çözülmüştür.

Sancağın Ekonomik Durumu

Bir bölgenin sosyal ve ekonomik durumunu, coğrafi ve iklim özelliklerinin etkilemesi doğaldır. Yine idari anlamda yerleşim yerlerinin merkezi olma- olmama durumu ile idari ve ekonomik anlamda merkezi yerlere uzaklık veya yakınlık, sosyal ve ekonomik yaşamı etkiler. Çıldır Sancağı'nın sosyal ve ekonomik durumu da coğrafyası ve ikliminden etkilenmiştir. Sancak topraklarının Rusya Hududu'nda bulunması sancağa ayrı bir önem katmaktadır.⁴¹ Sancağın merkezi olan Oltu Kazası'nın vilayet merkezi olan Erzurum'a uzaklığı 11 saat idi. Sancağın kapsadığı alanda bulunan kaza ve nahiyelerin coğrafi olarak sancak ve vilayet merkezleri olan Oltu ve Erzurum'a uzaklık bakımından en uzak nahiyesi Posof idi. Posof'un sancak merkezi Oltu'ya yirmi yedi, vilayet merkezi olan Erzurum'a uzaklığı kırk beş saat idi. En yakın idari birimi ise Oltu'ya 3, Erzurum'a 14 saat uzaklıkta bulunan Namervan(Narman) Nahiyesi idi. Çıldır Sancağı'nın kaza ve nahiyelerinin sancak merkezi Oltu'ya olan uzaklıkları genelde bir ile iki günde alınabilecek mesafede bulunmaktaydı. Sancağa bağlı kaza ve nahiyelerin sancak ve vilayet merkezine uzaklığı aşağıda (Tablo: 1) gösterilmiştir.

Yerleşim Yerlerinin Sancak ve Vilayet Merkezine Olan Uzaklığı; (Tablo:1)⁴²

Kaza ve Nahiyeler	Merkez Kazaya(Saat)	Sancak Merkezine (Saat)	Merkez Vilayete (saat)
Oltu	----	----	11
Namervan	----	3	14
Penek Nahiyesi	----	5	23
Tavusker Nahiyesi	----	7	23
Ardahan	----	18	36
Göle	5	12	30
Çıldır	7	25	43
Posof	9	27	45
Ardanuç	----	18	36
Şavşit (Şavşat)	8	22	38

Çıldır Sancağı'nın bulunduğu bölgenin coğrafyası yüksek bir özelliğe sahipti. Bu dönemde, sancağın ahali, coğrafi özelliği nedeniyle, tarım, hayvancılık ve sanayi bakımından kendi kendine yetebilen bir yapıya sahipti. Bu yeterlilik durumu savaş, doğal afetler ve salgın hastalıkların yaşandığı durumlar için geçerli değildir. Sancağın, Rusya Hududu'nda bulunması nedeniyle 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sosyal bakımdan kötü etkilenmesine neden olmuştur. Hatta öşür

⁴⁰ BOA. MKT. MVL. 87/7, (5 M. 1273)

⁴¹ BOA. C. Tımar. d. 693. (12. M. 1272)

⁴² Erzurum Salnamesi 1288, s. 138.

vergisini için devlete verilmesi gereken kısmın bölgede yaşanan savaş ihtimali üzerine Anadolu Ordusuna teslim edilmesi istenmiştir.⁴³ Hatta bölgede savaşın şiddetini arttırdığı ve zahire sıkıntısı çekildiği dönemlerde, parası sonradan ödenmek üzere ahalinin elindeki arpa ve buğdaya el konulması gündeme gelebilmekteydi.

Sancakta yaygın olarak üretilen tarımsal ürünlerin başında, buğday, arpa ve bazı yörelerinde mısır üretimi gelmektedir. Sancağın iklimi uygun olan bazı mahallerinde de meyve üretimi yapılmaktaydı. Yetiştirilen başlıca meyveler, elma, armut, kiraz, vişne, dut, ayva, badem, üzüm, tütün, fasulye, zeytin, soğan, kavun ve karpuz idi. Bu ürünlerden çoğu sancağın kendi ihtiyaçlarını karşıladığı gibi ihtiyaç ve talep olması halinde yakın mahallere de sevk edilmekteydi. Sancağın arazisinin büyük bir kısmının yükseltisinin fazla olan yerlerinde arpa ve buğday, iklimi uygun olan yerlerde ise meyve yetiştirilmesine olanak sağlamaktaydı. Üretimi yapılan ve yetiştirilen tarım ürün ve meyve miktarlarına bakıldığında; 770.000 kile buğday, 9.860.000 kile arpa, 557.900 ceviz kile, 5.440.000 kıyve elma, 504.962 kıyve armut, 57.720 kıyve kiraz, 18.825 kıyve vişne, 57.665 kıyve dut, 72.580 kıyve ayva, 38.250.000 kıyve kavun ve karpuz, 400 kıyve badem, 40.000 kıyve fasulye, 30.000 kıyve zeytin, 327.200 kıyve üzüm, 67.850 kıyve soğan, 15.100 kıyve tütün tarımsal ürün ve meyvecilik gerçekleştirilmekteydi.⁴⁴

Çiftçilerin yaptığı tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen ürünlerden onda bir oranında öşür vergisi alınmaktaydı. Bahsi geçen dönemde Çıldır Sancağı'nın öşür vergisi yıllara göre değişmekle birlikte önemli bir yekûn tutmaktaydı. Öşür vergisinin toplanması müzayedeye usulü ile ihale edilmekteydi. Çıldır ve Beyazıt sancaklarının, 1265 (1848-1849)senesi aşar vergisinin tamamı 1.700 kese (850.000 kuruş) bedel ile ihale edilmiştir. Bu bedel bir önceki yıla göre 20 bin kuruş zamlı halidir.⁴⁵ 1268(1851-1852) senesi Öşür vergisi, 831.000 kuruşa müzayedeye çıkarılmış ise de taliplisi olmadığından, aynı miktar bedel ile bir senelik olmak üzere ahalisinden maktuen toplanması gerektiğine karar verilmiştir.⁴⁶ 1270(1853-1854) senesi sancağın, Posof Kazası dışında kalan yerlerinin aşarı bir yük (100.000 kuruş) 96.904,5 (196.904,5) kuruş bedel ile ihalesi yapılmıştır. Ancak bu ihaleye fesat karıştığı şikâyet konusu olunca inceleme yapılmış ve fesat karıştığına dair bir bulguya rastlanamamıştır. İhaleyi alan mültezimin aşarın bedelini çok bulması neticesinde pişmanlığı görüldüğünden mültezimden alınarak, hınta (buğday) ve şairin (arpa) tespit edilen bedel miktarı karşılığında ahalinin aynı olarak Orduy-u Hümayuna teslim etmesi istenmiştir.⁴⁷

Bazen aşar vergisi toplanmasında mültezimler zalimce usulsüzlükler yapmaktaydı. Bu usulsüzlüklerden biri 1276 (1859-1860)yılında Çıldır Sancağı'nın Şavşat ve Mirho kazalarında yaşanmıştır. Bahsi geçen kazalar ahali, hınta(buğday), şair(arpa) ve mısır için uhdelerine yüklenmiş aşar vergisine itirazları olmadığını ve her birinin uhdelerine düşen aşar vergisini ödemek istediklerini belirtmişlerdir. Ancak mültezimin öteden beri tohumluklardan vergi alınmaması uygulamasına riayet etmediği, tohumluk olarak ayrılan kısmından da öşür vergisi talep etmekte olduğunu, bunun dışında öteden beri bir araba ot için vermekte oldukları 10 para öşrü de kabul etmeyerek, bedelini 20'şer kuruşa yükseltmiş ve ödemeye icbar etmektedir. Mültezimin bu davranışı üzerine ahali kendisine kalan kısmın aynen ödenmesini teklif etmişlerdir. Mültezim bu teklifi kabul etmekle beraber bu defa da her bir baş ağnam(koyun) ve keçi için mültezime verdikleri 20'şer parayı 60 paraya yükseltmiştir. Bunun yanında mültezime ödeyecekleri verginin, ödeme zamanı farkıyla ödenmesini, altın ve meskûkât-ı saire'nin tedavül fiyatından eksik bir fiyata değiştirilmesini kabul etmeleri gibi mültezimin bir takım teklifleri ile karşılaşmışlardır. Kazalar

⁴³ BOA. A. MKT. UM. 178/46, (24. R. 1271)

⁴⁴ Erzurum Salnamesi 1288, s. 154-155.

⁴⁵ BOA. İ. MVL. 149/4224 (09. N. 1265)

⁴⁶ BOA. İ. MVL. 244/8854. s. 1-2. (02. 1268)

⁴⁷ BOA. MVL. 345/50. (12. L. 1271)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ahalisi bu ve benzeri zalimce uygulamaları yapan mültezimden padişah katında şikâyetçi olmuş ve bu konudaki istidayı arz etmişlerdir. Taleplerinin meclis aracılığı ile araştırılmasını ve haklarının korunmasını talep etmişlerdir.⁴⁸

Çıldır Sancağı'nın Oltu Kazası ve nahiyelerinde mamulât ve mensucat olarak, saraç, hakkâk ve çulha gibi zanaatkârlar olup çok çeşitli alet-edevat türü maddeler imal olunmaktaydı. İmalatı yapılan eşyalar arasında kadınlara özel, telkari küpe, kemer, kol bağı vb. şeylerdi. Bunların yanında, Siyah, boz, ve kırmızı olarak üç renk şal ile beyaz bez imal edilir. Yine demirci esnafı bulunup, çiftçilere mahsus olan çift aletleriyle, balta vb. şeyler yapar sancak dâhilinde satarlardı. Ahalinin ihtiyaç duyduğu zorunlu malların ustaları da bulunmakta olup terzi vb. meslek grupları da mevcuttu. Kaza ve nahiyelerde de ahalinin ihtiyaç duyduğu malların yapımı gerçekleştirilmekte ve satışı yapılmaktaydı. Bu doğrultuda, Bardız, Namervan(Narman) ve Penek nahiyelerinde her çeşit kilimler, bez vb. şeyler imal olunup bunlar satışa sunulmaktaydı. Ardanuç Kazası'nda debbağ esnafı olup manda, öküz ve inek, keçi ve koyun derilerini tabaklayarak, ayakkabı, mesh ve pabuç imalatı yapmakta, ihtiyaç duyulan civar kazalarda piyasaya sürmekteydiler. Yine Arnaduç'ta çulha esnafının ürettiği her çeşit alaca ve kırmızı bez üretimi yapıp kaza dâhilinde satışa sunulmaktaydı. Adı geçen kazada demirci esnafı, çiftçilerin ihtiyacı olan aletleri yeteri kadar imalatını yaparak, bu aletlerin imali ile ahalisini başka mahallere muhtaç etmezlerdi. Şavşat Nahiyesi'nde de demirci esnafı olup rençperlerin ihtiyacı olan aletlerden, kotan(saban-pulluk), çift demirleri vb. edevattan başka balta ve saire imal edip Şavşat Nahiyesi dâhilinde satışa sunmaktaydılar.⁴⁹

Çıldır Sancağı'nın bazı yörelerinde maden bulunmaktaydı. Sancağın Hükema hududu civarında siyah kehribar madeni olup bu taştan sigara ve çubuk takımı, fincan ve enfiye kutusu vb. her çeşit ürün imal olunarak, sancak dâhilinde satışı yapıldığı gibi İstanbul'a (Dersaadet'e), merkez vilayete(Erzurum) ve diğer beldelelere de gönderilerek piyasa da alıcısı bulunurdu. Ardanuç Kazası'nda Tânzut Köyü civarında değirmen taşı madeni olup bu taştan senede tahminen büyüklük-küçüklük otuz -kırk çift kadar imal olunup kaza dâhilindeki değirmenlerin ihtiyacı karşılandığı gibi sancağa bağlı diğer kaza ve nahiyelere de nakledilerek satışı yapılırdı. Şavşat Kazası'nda kesici aletleri keskinleştirmek için kullanılan bileği taşı madeni olup tırpan, balta vb. aletler ile köylünün ve çiftçinin taş ihtiyacını karşıladığı gibi Erzurum'a ve başka yerlere de gönderilirdi.⁵⁰

Beslenen hayvan sayısı bakımında o dönemde Osmanlı Ülkesi'nde Müslümanlar için helal olan tüm küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar Çıldır Sancağı'nda beslenmekteydi. Çıldır Sancağı'nın ekonomisinin de ahali tarafından beslenen hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Hayvancılığın gereği olarak bölge de yaylacılık hayatı da yaşanmaktaydı. Yaylacılık hayatı bazen çayır ve otlakların paylaşılmasında veya otlatılmasında sorunlara yol açmaktaydı.⁵¹ Sancak dâhilinde beslenen hayvan cinsleri ve sayıları ekonomi de hayvancılığın konumunu açık bir şekilde göstermektedir. Sancak'ta hayvan cinsleri ve sayıları; Kuzu 132.660, Dişi Koyun 177.500, Koç 1.675, Tay 3.515, Kısırak 6.990, Aygır 1.540, Dana 20.140, İnek 29.520, Boğa 1.522, Malak 2.170, Manda 4.150, Öküz 29.600, beslenmekteydi.⁵² Beslenen küçükbaş hayvanlardan ağnam(koyun) ve keçinin her biri için senelik 20 para ağnam vergisi alınmaktaydı.

Çıldır Sancağı'nın diğer bir ekonomik faaliyeti sancak dâhilindeki ormanlardı. Sancağın çeşitli yörelerinde ormanlık kısımlar bulunmaktaydı. Sancak dâhilindeki ormanlık alanlar, Oltu Kazasına tabi Heyamir adlı mahalde uzunluğu dört saat, genişliği elli dakika mesafelik bir alanda çam ve meşe ağaçlarıyla muhtelif ağaçlar olup bundan bina yapımı için tahta biçilerek kaza dâhilinde kullanılmakta ve satışı yapılmaktaydı. Yine Oltu'ya bağlı Bardız Nahiyesi'nde uzunluğu

⁴⁸ BOA. A. MK. UM. 378/63. S.1-2. (17. R. 1276),

⁴⁹ Erzurum Salnamesi 1288, s. 163-164.

⁵⁰ Erzurum Salnamesi 1288, s. 167.

⁵¹ BOA. A. DVN. 45/68. (6. S. 1265); BOA. A. DVN. 45/99. (21S. S. 1265)

⁵² Erzurum Salnamesi 1288, s. 156-157.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ve genişliği bir buçuk saat boyutlarındaki bir alanda çam ve diğer ağaçlardan oluşan bir orman olup oralar ahalisi bu ormandan yakacak odunlarını tedarik ettiği gibi tüccarlar vasıtasıyla Erzurum'a da götürülmekteydi. Sancağın diğer bir ormanlık olan kazası Ardanuç idi. Ardanuç'a bağlı, Aharşid, Hertubsi, Kaşkacı, Mereker, Lolkuhu köylerinde uzunluk ve genişlik tespiti yapılmayan, çam, köknar, kavak, pelid, kızılbaş vb. ağaçlarla kaplı ormanlık bir alan olup kaza ahalisi rençper edevati, kerestelik ve tahtalık ağaçlarını buradan temin ederlerdi. Ardanuç ahalisinin küçük bir kısmının kendilerine mahsus baltalık olarak adlandırılan ağaçlıkları da bulunmaktaydı. Yine Şavşat Nahiyesi'nin sınırları dâhilindeki köylerde çam, köknar pelid, kavak, kızıl ve ak ağaçlardan oluşan ormanlık olup nahiyeye ahalisi evlerinde yakacakları ağaçlar ile inşaatlarında kullanacakları odun ve keresteleri buradan sağlardı. Ayrıca Ardahan da inşası iki-üç yıldır devam eden tabyalar ve askeri istihkâmlar için gerekli kerestelik ve tahtalık ağaçlar buradan temin edilmekteydi.⁵³

Sancak dâhilinde bulunan ormanlardan yararlanan ahaliye belirli bir miktar vergi alınmaktaydı. Bahsi geçen dönemde ormanlardan alınan vergiler müzayedeye usulü iltizama verilmekteydi. Ancak bazı seneler kerestelik ağaç kesimi ve ticareti önceki seneler gibi yaygın olmuyordu. Bu nedenle rüsumu(vergisi) da az oluyor veya hiç olmuyordu. 1271(1854-1855) senesi bu yıllardan biridir. Sancak dâhilinde kerestelik ağaç ticareti ve rüsumu da çok az olduğundan aynı senenin orman rüsumu için toptan ihaleye çıkılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle sancağın, Penek, Tavusker ve Göle kazalarının orman rüsumuna, Penek Kazası Müdürü Mehmet Ali Bey talip olmuş ve üç kaza için 2.500 kuruş teklif etmiştir, kefil gösterdiğinden ihale kendisine verilmiştir.⁵⁴ Çıldır Sancağı'ndan alınan vergilerden bir diğeri cizye vergisi idi. Cizye vergisi Osmanlı Devleti'nde şer'i vergilere girmekte olup, nakit olarak alınır ve merkezi hazineye gönderilirdi. Osmanlı Devleti'nde alınmakta olan vergiler arasında gelir bakımından en önemli vergilerden biri olarak görülmektedir. 1528 senesinde Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirlerinin %8'lik kısmı cizye vergisinden oluşmaktaydı.⁵⁵ Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi, vergiye tabi olan gayri Müslimlerin hepsinden aynı oranda alınmamıştır. Vergiye tabi olanlar gelir ve ekonomik durumuna göre sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma, âlâ (zengin-iyi gelire sahip), evsat (orta gelire sahip) ve edna (düşük gelire sahip) olmak üzere düzenlenmiştir. Cizye vergisi 1834'te yapılan bir düzenlemeyle, âlâ'dan 60, evsat'tan 30, edna'dan 15 kuruş alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁶

Çıldır Sancağı'nda 1256(1840-1841) senesinde 2.279 kişi Cizye yükümlüsü olup bunlardan 5'i âlâ, 1.712'si evsat, 572'si edna konumundaydı. Sancak genelinde Cizye yükümlüsü olan 2.279 kişiden toplam 60.090 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Cizye yükümlülerinin sancağın, kaza ve nahiyelerine dağılımı, Ardanuç'ta, âlâ 5, evsat 257, edna 65 olup toplam 327 kişiden 8.985 kuruş Cizye vergisi alınmaktaydı. Mirho'da, âlâ Cizye yükümlüsü olmayıp evsat 54, edna 7 kişi olup toplam 61 kişi, 1.710 kuruş ödemekteydi. Sathil(Mahçil)'de âlâ durumunda olan bulunmayıp, evsat 281, edna olarak 60 kişi bulunmaktaydı. Bunların toplamı 341 kişi olup alınan cizye vergisi 9.330 kuruştur. Penek Kazası'nda evsat 11, edna 3 toplam 14 kişi olup bunlardan alınan vergi miktarı 375 kuruştur. Mamervan(Namervan) Kazası'nda evsat olarak 174, edna 46 kişi olup toplamda 220 cizye yükümlüsü bulunmaktaydı. Bunlardan alınan cizye vergisi miktarı ise 5.910 kuruştur. Keskim Kazası'nda evsat olarak 799, edna olarak 317 kişi bulunmaktaydı. Toplam 1.119 kişi olup 28.725 kuruş vergi alınmaktaydı. Ardahan Kazası'nda 4 evsat, 2 edna yükümlüsünden 150 kuruş vergi alınmaktaydı. Oltu merkez kazada, evsat 127, edna 56 olmak üzere 183 kişi olup, 4.650 kuruş cizye vergisi alınmaktaydı. Göle'de ise 6 evsat 5 edna konumunda bulunan kişi den 255 kuruş

⁵³ Erzurum Salnamesi 1288, s.170-171.

⁵⁴ BOA. A. M. 13/33. (11. R. 1271)

⁵⁵ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 105-107

⁵⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 45.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

alınmaktaydı.⁵⁷ Sancak genelinde sadece Ardanuç'ta beş kişi âlâ sınıfına (zengin) girmektedir. Diğer kaza ve nahiyeler de âlâ sınıfına giren Cizye yükümlüsü olmayıp, tamamı evsat ve edna grubunda yer almaktadır.

Toplumsal Hayat

Toplumsal hayatı şekillendiren unsurların başında nüfus durumu gelmektedir. XIX. Yüzyılda Çıldır Sancağı'nın nüfusuna dair ilk istatistikî bilgi 1831 yılında yapılan nüfus sayımıdır. Bu sayımda Çıldır Eyaleti'nin nüfusu 78.000'dir Bu nüfusun, 73.000'i Müslüman, 5.000'i gayri Müslimlerden oluşmaktaydı.⁵⁸ Bu sayım sonuçlarına göre ahalinin büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı. Ahıska'nın elden çıkmasıyla merkez olan Oltu ve köylerinin nüfusu 5.672 olup hane sayısı 1.837'dir.⁵⁹ 1843-1844 yılları arasında bölgeyi ziyaret eden bir Avrupalı seyyah Çıldır Sancağı'nın merkezi olan Oltu Kazası'nın, tek katlı ve alçak tavanlı evlerden oluşan iki yüz elli(250) hane ve bin beş yüz kişilik(1.500) bir nüfusu barındırdığını ifade etmektedir.⁶⁰ 1288(1871-1872) Erzurum Salnamesine göre 45.064 olan toplam nüfus içerisinde Müslümanlar 43.189, gayri Müslimler ise 1.875 kişiden ibarettir. Sancağın nüfus durumu salnamede ayrıntılı olarak verilmiş ve aşağıda gösterilmiştir.

Sancağı Kazaları, Köy Sayısı ve Nüfusu; (Tablo: 2)⁶¹

Kaza ve Nahiye	Köy Sayısı	Erkek Nüfus		
		İslam	Hıristiyan	Toplam
Oltu	70	5.711	296	6.007
Namervan	48	3.137	339	3.476
Tavusker	28	3.041	----	3.041
Ardahan	110	6.786	----	6.786
Göle	76	2.942	19	2.961
Posof	49	3.367	----	3.367
Çıldır	31	1.995	----	1.995
Ardanuç	51	5.213	549	5.762
Şavşat	53	5.801	647	6.448
Penek	68	5.226	25	5.251
Yekûn	584	43.189	1.875	45.064

Çıldır Sancağı genelinde toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli rolü bulunan cami, kilise, hamam, dükkân, han, medrese, okul vb. sosyal yapılar, toplumsal hayatın ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Sancak genelinde, Müslümanlara ait 150 sıbyan mektebi, 310 medrese, 315 cami, 5 hamam, 13 han, 496 dükkân ile 13.444 hane bulunmaktaydı. Hıristiyanlara ait 14 sıbyan mektebi, 19 kilise mevcuttu. Verilen istatistikî bilgileri ihtiva eden bilgiler aşağıda(Tablo:3) gösterilmiştir. Sancak dâhilindeki cami ve medreselerin çokluğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durum toplumun muhafazakâr bir yapı da olup eğitime önem verdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Sancak dâhilinde toplam 584 yerleşim yerinin 310'unda medrese ve 150'sinde sıbyan mektebinin bulunması sancağın ahalsininin eğitim konusuna ilgi gösterdiklerine delil oluşturmaktadır.

⁵⁷ BOA. ML. VRD. d. 1443. s. 1. (H. 1256)

⁵⁸ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2007, s. 147.

⁵⁹ BOA. NFS. d. 2772. s. 1.

⁶⁰ Ümit Kılıç, "Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, ss.113-131.

⁶¹ Erzurum Salnamesi 1288, s. 144.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Çıldır Sancağı'nın Sosyal Yapıları; (Tablo:3)⁶²

Kaza Adı	Sıbyan Mektepleri		Kilise	Medres e	Cami	Hamam	Han	Dükkan	Hane
	Hıristiyan	İslam							
Oltu	3	20	5	50	50	2	5	150	1.883
Namervan	4	13	4	30	32	1	-	20	1.591
Tavusker	-	12	-	10	18	-	-	-	983
Penek	-	15	1	20	31	-	-	4	1428
Göle	-	8	-	5	6	-	-	-	871
Posof	-	7	-	15	13	-	1	30	938
Çıldır	-	5	-	-	20	-	-	-	600
Ardanuç	4	23	4	30	45	1	3	112	1893
Şavşat	3	17	5	50	41	-	-	20	1760
Ardahan	-	30	-	100	59	1	4	155	2007
Toplam	14	150	19	310	315	5	13	496	13.444

Bunun dışında sancağın merkezinde ve bazı kazalarında rüştiye mektepleri bulunmaktaydı. Ardanuç Kazası'nda 1292(1875-1876) senesinde bir adet rüştiye mektebi olup Darümuallimin-i Sıbyan talebesinden Süleyman Rafet Efendi'nin eğer askerlik yaşını geçmiş ve sülüs yazısı var ise mektebin muallim-i saniliğine atanmasında bir sakınca olmadığı bildirilmiştir.⁶³ Bunun dışında sancağın, Tavusker Kazası'nın Hirtis Köyü'nde bir adet mekteb-i rüştiye açılması için Sancak Meclisi'nin hazırladığı mazbata İstanbul'a gönderilmiş ve mektebin açılması için gereken işlemin yapılmasına onay verilmiştir.⁶⁴

Toplumsal yaşamda ahali arasında mültezimlerin vergi toplarken yaptıkları haksız bazı uygulamalar veya yurtluk ve ocaklık sahibi olup menfaati zarar gören bazı kişilerin yaptıkları huzursuzlukların dışında büyük çaplı olaylar meydana gelmemekteydi. Sancak ahalisinin büyük bir kısmının vatanseverlik duygularıyla dolu oldukları anlaşılmaktadır. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında yerine kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu bölgede teşkil edilirken toplanan askerlerin çekirdeğini büyük bir kısmını Çıldır Sancağı'ndan toplanan askerler oluşturmuştur.

Bu doğrultuda, Kars ve Çıldır eyaletlerinin kazalarından celp olunan ve Kars'taki bedesten kendilerine kışla olarak tahsis edilen askerler, bedesten tamir edilip kullanıma hazır edilmediği için Kars Kalesi'nde toplanmıştır. Toplanan askerin komutası, Yüzbaşı Hasan Ağa'ya verilmiş ve eğitime alınmışlardır. Yüzbaşı Hasan Ağa'ya teslim edilen askerin; Ucan-ı Ulya Kazası'ndan 10, Ucan-ı Süfla Kazası'ndan 10, Mashil Kazası'ndan 8, Çürüksu Kazası'ndan 10, Livana Kazası'ndan 30, Evkaf Kirasından 8, Şavşad (Şavşat) Kazası'ndan 10, Ardahan Kazası'ndan 10, Göle Kazası'ndan 3, Ardanuç Kazası'ndan 10, Tavusker Nahiyesi'nden 6, Penek Nahiyesi'nden 6, Keskim Kazası'ndan 10, Oltu Sancağı'ndan 10, Mamervan Sancağı'ndan 10, Derun-ı Kars ve kurâsından gönüllü yazılanlar 49, olmak üzere toplam 200 toplanmıştır. Kars'ta eğitime alınan askerlerin 49'u dışında tamamı Çıldır Sancağı'nın kaza ve nahiyelerden toplanmıştır. Bu durum ihtiyaç olduğunda sancak ahalisinin devletin yanında olup vatanına hizmetten kaçınmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

⁶² Erzurum Salnamesi 1288, s. 150.

⁶³ BOA. MF. MKT. 25/188. (22. M. 1292)

⁶⁴ BEO. A. MKT. MHM. 257/33. (13. N.1279)

Yine İstanbul merkeze gönderilen yazılardan anlaşıldığı kadarıyla Çıldır Sancağı'nda asker alma ve tespit etme usulü olan kura-i şer'iyye'de fazla bir sorun yaşanmamaktaydı. Hatta bazen gönüllü olarak orduya yazılanlar olmaktadır. 1265(1848-1849) senesinde yapılan kura-i şer'iyye'de tam bir olgunlukla tamamlanmış hatta elli nefer kendi istekleriyle orduya yazılmış ve durum Sancak Kaymakamı Bican Paşa tarafından ilgililere bildirilmiştir.⁶⁵

Kura-i Şer'iyye çalışmasına bazı durumlarda ise olumsuz tepkiler olabilmekteydi. Bu olumsuzlukları gösterenler ise genelde aşiret hayatını sürdüren gruplardı. Sancak dâhilinde bulunan Kocamanlu ve Türkmen aşiretleri ile Karapapak taifesi kura-i şer'iyye karşı gelmişlerdir. Bu aşiretler ve taife asker vermekle yükümlü oldukları halde kura-i şer'i'ye memurunun davetine icabet etmedikleri gibi asker vermeyeceklerini de beyan etmişlerdir. Bunun üzerine oluşturulan bir heyet, bunların muhtarlarını ve sözü geçen ileri gelenlerini, nasihat etmek üzere davet etmişlerdir. Davete icabet ederek gelen Türkmen ve Kocamanlu aşiretlerinin sözü geçen ve muhtarlarına, kura-i şer'iyye kanunnamesi gereğince yükümlülükleri hatırlatılmış, hisselerine isabet eden miktarın alınmasına karşı çıkmamaları istenmiştir. Kura-i Şer'iyye icabet etmedikleri takdirde ayırım yapmaksızın, hisselerine düşen asker miktarına riayet etmeksizin, yaşları ve sağlık durumları uygun olan herkesin askere alınacağı kendilerine hatırlatılmıştır. Ayrıca kanunun gereğini yerine getirmek üzere, Kars'tan piyade askeri sevk edileceği bildirilmiştir. Davete icabet eden Türkmen ve Kocamanlu aşiretleri bu vesile ile ikna edilmiş ancak Karapapak taifesi icabet etmemiştir. Bu nedenle Karapapak taifesinin icabına sonradan bakılmak üzere, hali hazırda içinde bulunulan sene için Kocamanlu ve Türkmen aşiretlerine kura-i şer'iyye uygulanmıştır.⁶⁶

Küçük boyutlu bazı asayiş olayları meydana gelmekle beraber, bu gibi durumlar haber verildiğinde sancak yöneticilerinin genel itibarıyla adil bir şekilde görevlerini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Meydana gelen olumsuz olaylardan birisi 1265(1848-1849) senesinde yaşanmıştır. Çıldır Sancağı'nın Keskim Kazası'nın Hodcor Köyü'nde Katolik reayasının uhdelelerinde, kullanımında olan ve devlet tarafından verilmiş her türlü resmi belgesi bulunan yaylaklarına (yaylalarına) daha önce hiçbir yerden müdahale ve taarruz yokken 1264(1847-1848) senesinde hem civar oldukları Trabzon'a mülhak Hemşin köylerinden Cinceva adlı köy ahalisi, yaylaklarına gelerek cebren çadırlarını kurmuş, hayvanlarını ve davarlarını otlatmaya başlamışlardır. Hodcor Köyü reayası, gelenleri ikaz ettiklerinde tehdit ve baskı ile karşılaşmışlardır. Katolik Hodcor Köyü ahalisinden Bedros, Serkis, Hayrum, Agop vb. kişiler durumu bir arzuhal ile padişah katına bildirmişlerdir. Arzuhal'de yaşadıkları huzurun bu zamanda kaybolmasına üzüldüklerini beyan ile köylerinde bir er kişi ile altı kadının haydutların saldırısına uğradığını, öldürme, yaralama, ırza ve namusa tasallut ile Cecbağ ve Sonis adlı mahallerde olan mabetlerinin soyulduğunu vb. örnekler vererek açıklamışlardır. Bu zulmü yapanların İspir ve Hemşin köyleri ahalisi olduğunu özellikle Hemşinli Kevbaloğulları ile İspir Kazası haydutlarından Ekinlioğlu adlı şahsın olduğunu iletmişlerdir. Ekinlioğlu adlı haydudun köylerinden biri kişinin el ve ayaklarını keserek, fiil-i şen'iye cesaret eylediğini bildirmişlerdir. Bu duruma acil olarak engel olunmasını, tahammüllerinin kalmadığını yazmışlardır.⁶⁷ Yine Hodcor adlı köyün mabet hanesinden ve papazının evinden hırsızlık yapıldığına dair bir şikâyet olmuştur. Olay, 1263 senesinde meydana gelmiş ve iki seneden beri hırsızlar açığa çıkarılamamıştır. Bunun üzerine Katolik Patriği suçlunun açığa çıkarılması için İspir Kazası'nın Hunut Köyü ahalisinden Muşzade Mehmet Ağa adlı şahsın hırsızlar ve çaldıklarını nerede sakladıkları konusunda bilgisine müracaat edilmesini istemiştir.⁶⁸

Bütün bu yaşananların önlenmesi konusunu ihtiva eden arzuhal, İstanbul'da dikkate alınmış, adı geçen Hodcor Köyü Katolik reayasının senetli ve belgeli tasarrufunda olan yaylaktan

⁶⁵ BOA. İ. DH. 202/11599. S.1-2. (3. ... 1265)

⁶⁶ BOA. A. MKT. NZD. 342/83. (6. Ş. 1277)

⁶⁷ BOA. A. DVN. 45/68. (05. S. 1265)

⁶⁸ BOA. A. MKT. 186/56. (05. S. 1265)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Hemşinlilerin uzaklaştırılması, zulme meydan verilmemesi, zulüm yapanların hakkından gelmeleri konusunda Çıldır Kaymakamı ve Trabzon Valisi Hayrettin Paşaya bir kıta emr-i âli gönderilmiştir.⁶⁹

Çıldır Sancağı'nda toplumun zaruri ihtiyaçları konusunda da dikkatle durulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yerleşim yerlerine su getirilmesi ve bozulan kanalların tamirine ayrıca önem verilmiştir. Bu doğrultu da sancağın Mirahor(Mirho) Kazası'nda bulunan Ziyet adlı köy ahalisi verdikleri bir arzuhalde, eskiden beri köylerinden akan suyun arkı(harkı-kanal) harap olduğundan, köy ahalisi susuzluktan dolayı zor durumda kaldıklarını, tamiri için gerekli imkânları bulunmadığını, bu nedenle köylerinin su ihtiyacını karşılayan su arkının tamir ettirilmesini talep etmişlerdir. Köy ahalisinin talepleri dikkate alınmış ve bir tahkik heyeti gönderilmiştir. Tahkik heyetinin yaptığı keşif neticesinde, su arkının tamirinin on bin kuruşa mal olacağı bildirilmiştir. Erzurum Valisinin mazbata ile durumu Hazret-i Şahaneye arz etmesi üzerine, padişah tarafından hazineye masrafın acil olarak karşılanması ve tamiratın süratle bitirilmesi emri verilmiştir.⁷⁰ Devlet, topraklarının en ücra kesiminde bulunan bir köyün ihtiyacını dikkate alarak gereğini yapması, o dönem şartlarında takdire şayan bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin sosyal sorunlara gösterdiği bir duyarlılığın da işaretidir.

Sonuç

Çıldır ve çevresine Osmanlıların ilgisi doğuya yönelik izledikleri yayılma politikası çerçevesinde olmuştur. Osmanlıların Kafkasya Bölgesine ilgisi XVI. Yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Osmanlıların ilgisinin yoğunlaştığı dönemde, bölgenin büyük bir kısmın da Safevi hâkimiyeti olup bölgedeki yöneticiler onların yüksek hâkimiyetinde yönetimde bulunuyorlardı. Osmanlı Ordusu ile Safevi Ordusu arasında 1578 yılında yapılan Çıldır Savaşı neticesinde Safevilerin yenilmesi üzerine bölge Osmanlıların hakimiyetine girmiştir. Osmanlı idaresi bölgede, merkezi Ahıska olan Çıldır Eyaletini kurmuştur. Bölge, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşına kadar eyalet konumunda kalmıştır. Bu savaş neticesinde Osmanlı Devleti yenilince eyaletin önemli bir kısmı ile merkezi Ahıska, Rus istilasına uğramıştır. Bu nedenle, toprak ve insan unsurunun önemli bir kısmını yitiren Çıldır Eyaletinin gelirleri de düşmüştür. Beylerbeyi unvanlı bir yöneticinin atanması uygun olmadığından eyalet 1845 yılına kadar eyalet adını devam ettirmişse de gerçekte bu durumun idari anlam da uygun olmadığı anlaşıldığından, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak oluşturulan yeni idari yapılanmada statüsü sancak olarak değiştirilmiştir. Yeni oluşturulan sancağın merkezi Oltu Kazası olmuş ve Erzurum Vilayetine bağlanmıştır.

Çıldır Sancağındaki toprakların önemli bir kısmı yurtluk ve ocaklık topraklardı. Bu toprakların artık eskiden olduğu gibi ihtiyaca cevap vermemesi ve yarardan çok devlete yük olması nedeniyle 1833 yılından itibaren kaldırılmaya teşebbüs edilmiştir. Çıldır Sancağı'nda 1845 yılında başlayan yurtluk ve ocaklık topraklarının statüsünün kaldırılması çalışması, bu toprakları uhdelerde bulunduran ve geçimlerini sağlayan kişileri huzursuz etmiştir. Huzursuzluklarını da göstermede gecikmemişlerdir. Huzursuzlukların büyüüp isyana dönüşmesinden imtina eden Osmanlı merkezi otoritesi 1851 yılına kadar bölgede uygulamaya ara vermek zorunda kalmıştır. 1851 yılında tekrar başlanan uygulamada, yurtluk ve ocaklık topraklarının sahiplerinden durumu uygun olmayanlar belirli bir maaş karşılığında emekli edilmiştir. Sağlık ve yaşı itibarıyla durumu uygun olanlar zaptiye teşkilatına alınmış ve asayiş kuvveti olarak istihdam edilmiştir. Böylece muhtemel huzursuzlukların önüne geçilmiştir.

⁶⁹ BOA. A. DVN. 45/99. (25. S. 1265)

⁷⁰ BOA. A. MKT. MHM. 163/27. (21. M. 1276)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Asker alma uygulaması olan kura-i şeriyye kanunnamesine sancakta genel olarak uyulmuştur. Ancak bazı aşiret ve taifeler bu uygulamaya bazen karşı gelmiştir. Karşı gelen ve asker vermek istemeyen Türkmen, Kocamanlu aşiretleri ile Karapapak taifesidir. Bunlar ilk aşamada oluşturulan bir nasihat heyeti ile ikna edilmeye çalışılmış ve asker vermedikleri takdirde üzerlerine kolluk kuvveti sevk edilerek, yakalanan, sağlık ve yaş durumu uygun olan mensuplarının hepsinin askere alınacağı bildirilmiştir. Kocamanlu ve Türkmen aşiretlerinin ileri gelenleri, nasihat heyetinin çabaları sonucunda itaat etmiştir. Ancak Karapapak taifesi nasihat heyetinin davetine icabet etmemiştir. Karapapak taifesinin icabına sonradan bakılmak üzere diğer iki aşirete kura-i şeriyye uygulanmıştır.

Sancağın ekonomik yapısı genel hatları ile tarımsal üretim ve hayvan yetiştirilmesine uygun olduğundan, bu iki ekonomik faaliyet genel olarak sancağın her tarafından yapılmaktadır. Bunun dışında sancağın iklimi uygun olan kesimlerinde meyve ve sebzeçilik de yapılmaktadır. En çok yetiştirilen tarım ürünleri buğday ve arpa'dır. Doğal olarak üretilen ve yetiştirilen her ekonomik faaliyetten vergi alınmaktaydı. Sancak genelinde vergi toplanmasında sıkıntılar yaşanmamaktaydı. Yaşanan sıkıntılar da vergiyi uhdesine alan mültezimlerin belirlenen birim vergi bedelinden daha fazla para istemeleri ile vergiye tabi olmayan, tohumluk olarak ayrılan kısımdan da vergi talep etmeleri konusunda yaşanmıştır.

Sancak dahilinde bulunan yerleşim yerlerinin büyük bir kısmında sosyal yapılar olan cami, medrese, sıbyan mektebi, kilise han, hamam ve dükkanlar bulunmaktaydı. Bu yapılar toplumun ihtiyacını karşılayacak seviyede idi. Sancak'taki esnaf ve zanaatkarlar, bölgenin ihtiyaç duyduğu elet ve edevatın tamamının yapımını yapmaktaydı. Yapılan alet ve edevatın bir kısmı ihtiyaç talep edilen yerlere gönderilir ve alıcısı bulunurdu.

Toplumsal yaşam da ahalinin huzur içinde olduğu ve devlete genel olarak itaat ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bazen konar-göçer ahalinin kendilerine ait olmayan ve başka köylerin kullanımında olan yaylak ve otlakların ihlal edilmesi neticesinde ortaya çıkmaktaydı. Bunun dışında yaşanan bazı hırsızlık ve eşkıyalık olayları vardır. Sancakta bu gibi olayları yapanlar genel olarak, Hemşin ve İspir ahalisine mensup olanlardı. Bu durum devlet yetkililerine haber verildiğinde gereken tedbirler alınıyordu.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. MKT. MHM. 411/39, (02. RA. 1285)

BOA. A. MKT. MHM. 257/33, (13. N.1279)

BOA. A. MKT. MHM. 163/27, (21. M. 1276)

BOA. MVL. 230/20, (25.Z. 1265).

BOA. MVL. 230/8. (26. Z. 1265)

BOA. MVL. 230/20, (25. Z. 1265)

BOA. MVL. 345/50, (12. L. 1271)

BOA. İ. MVL. 143/4008, (27. Recep 1265)

BOA. İ. MVL. 149/4224, (09. N. 1265)

BOA. İ. MVL. 244/8854, (02. ... 1268)

BOA. MKT. MVL. 87/7, (5 M. 1273).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- BOA. A. MKT. UM. 38/92, (08. M. 1267)
 BOA. A. MKT. UM. 168/6, (20. M. 1271)
 BOA. A. MKT. UM. 378/63, S.1-2. (17. R. 1276)
 BOA. A. MKT. UM. 178/46, (24. R. 1271)
 BOA, A. MKT. NZD. 118/99, (27. M. 1271)
 BOA. A. MKT. NZD. 342/83, (6. Ş. 1277)
 BOA. MF. MKT. 25/188, (22. M. 1292)
 BOA. A. MKT. 186/56, (05. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/68, (6. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/99, (21. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/68, (05. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/99, (25. S. 1265)
 BOA. İ. DH. 277/17404, (23 Cemaziyülevvel 1269)
 BOA. İ. DH. 335/21978, (29. R. 1272)
 BOA. İ. DH. 202/11599, (3. ... 1265)
 BOA. HAT. 300/17872.
 BOA. HAT. 659/32177, (29. Z. 1246)
 BOA. A. M. 13/33, (11. R. 1271)
BOA. Defterler
 BOA. ML. VRD. d. 1443, (1256)
 BOA. C. Tımar. d. 693, (12. M. 1272)
 BOA. NFS. d. 2772, (1251)

SALNAMELER

ES(Erzurum Salnamesi)1288.

KİTAPLAR

- Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi II, (Haz.) Bekir Sıtkı Baykal, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
 Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Haz.)Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., İstanbul 1992.
 Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat III-IV, II. Baskı, (Haz.) Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.
 ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.
 EMECAN, Feridun M., “Çıldır Eyaleti”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt.8, İstanbul 1993.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Kars Tarihi, İstanbul 1953.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt; V, TTK Yay., Ankara 1988. .

KAZICI, Ziya, Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi), Bilge Yay., İstanbul 2006.

KAZICI, Ziya, Osmanlı'da Vergi Sistemi, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003

ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

SEYİDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım), TTK yayınları, Ankara 1988.

Makaleler

AYDIN, H. Veli, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi, Sayı: 12, (2001).

CİN, Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", 150.Yılında Tanzimat, (Sempozyum Bildiriler Kitabı), TTK Yay. Ankara 1992.

ELİBOL, Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, (2007).

ERSOY, Osman, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", Ankara Üniversitesi DTCE, Tarih Araştırmaları Dergisi II, (1964).

KILIÇ, Ümit, "Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 17, (Bahar-2008).

GENCER, Fatih, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 30 Sayı: 49, (2011).

İNBAŞI, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: VII, Sayı:1, (2006).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

